

**ПРО «НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ»
У ЛІНГВІСТИЦІ**

У статті розглянуто сутність функційно-семантичної категорії визначеності / невизначеності, проаналізовано зв'язки між невизначеністю та іншими поняттєвими категоріями, розкрито основні способи передавання невизначеності в українській мові на різних мовних рівнях.

Ключові слова: визначеність, невизначеність, лінгвістична категорія, поняттєва категорія, філософська категорія, засоби вираження, артиклеві мови, безартиклеві мови.

В статье рассматривается сущность функционально-семантической категории определенности / неопределенности, анализируются связи между неопределенностью и другими понятийными категориями, раскрываются основные способы передачи неопределенности в украинском языке на различных языковых уровнях.

Ключевые слова: определенность, неопределенность, лингвистическая категория, понятийная категория, философская категория, способы выражения, артиклевые языки, безартиклевые языки.

Functional-semantic scaling of the category of vagueness in linguistics is in the focus of the present research. The related categories of approximation and ambiguity together with that of indefiniteness can form the space of vagueness. The contrastive-typological investigation of the referred philosophic categories (abstract / concrete, cognition etc.) is in the article.

Semantic categories of vagueness is studied by O. Begliarova, T. Bulygina, V. Gladrov, N. Ivanov, A. Kravchenko, P. Vizyr, M. Mashtacova, Y. Sidorova, J. Uliasheva etc.

According to the A. Kravchenko's words, vagueness is in all over the world. It is in symbols, in philosophy, in arts, in medicine, in physics, in mathematics, in chemistry, in biology, in politics, in philosophy and in linguistics etc.

The article suggests the possibility of realization of the category of vagueness / definiteness in the Ukrainian language.

In Ukraine this category manifests itself at different levels — word composition, lexical level, grammatical one, and at the level of text (discourse). There are examples of manifestations of category of vagueness on the phraseological and lexical levels.

Key words: vagueness, definitness, a linguistic category, a conceptual category, a philosophic category, to manifest something, an article language, non-

© **Миронюк С. С., 2015**

article language.

Термін «невизначеність» походить від «невизначений» – точно не встановлений; не зовсім виразний, ясний [3, с. 749]. Традиційно «невизначеність» розуміють як відсутність або неповноту інформації про щось. Відмінність між визначеністю і невизначеністю не є відтворенням об'єктивної картини світу, оскільки в дійсності всі предмети є визначеними. Появу в різних мовах світу, зокрема й в українській, категорії визначеності / невизначеності пояснено особливостями процесу відтворення світу у свідомості людей.

На думку деяких дослідників (В. Гладров [5], Н. Іванов [9] тощо), визначеність – це такий спосіб відтворення предметів і явищ навколишньої дійсності, за якого розкриваються не лише їхні спільні ознаки, характерні й іншим предметам і явищам, а й експлікуються специфічні риси, що відрізняють їх від інших. Невизначеність – це відтворення предметів і явищ дійсності, за якого актуалізуються лише спільні ознаки цих предметів і явищ та нівелюються диференційні, специфічні.

Невизначеність репрезентовано в багатьох науках (фізиці, математиці, хімії, біології, економіці, політології, психології, філософії, лінгвістиці та ін.), чим і пояснюємо інтерес науковців до цієї категорії. Зокрема, дослідник А. Кравченко вважає, що невизначеність є фундаментальною властивістю природи [10, с. 14]. Він переконаний, що світ сповнений виявами невизначеності. Науковець аналізує її у словах і символах, у філософії та мистецтві, у медицині та психології, у фізиці та математиці й навіть у владі. У статті «Тезиси о неопределенности» А. Кравченко стверджує, що невизначеність є «фундаментальною властивістю природи – елементом нових наукових теорій і нових творів мистецтва» [10, с. 19].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що категорія невизначеності, з одного боку, відтворює універсальні механізми пізнання дійсності, а з іншого – є надзвичайно цінною для лінгвістики. Попри широкий спектр дослідження зазначеної категорії у слов'янських мовах, у лінгвістиці й досі залишається

дискусійною проблема щодо потрактування невизначеності, виділення її різновидів та способів вираження в українській мові. Отже, об'єктом нашої наукової розвідки є категорія визначеності / невизначеності, а предметом – її репрезентанти в українській мові.

У мовознавстві категорію визначеності / невизначеності розглядають у тісному зв'язку з категоріями філософії та семантики висловлення (поняттєвими категоріями) [12, с. 349]. У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» зазначено, що в межах висловлення досліджувана категорія «тісно пов'язана з іншими змістовими категоріями: з актуальним членуванням речення (тему, відоме зазвичай співвідносять з визначеністю, рему, нове – з невизначеністю), з дейктичністю, з категорією посесивності, а також з категорією модальності...» [12, с. 349].

Зв'язок між мовою й мисленням яскраво ілюструє взаємодію між категоріями лінгвістики й філософії. На нашу думку, доцільно розпочати розгляд поняття невизначеності з філософського потрактовування, оскільки саме на філософській основі будують витлумачення цього поняття в інших науках. З давніх-давен поставала проблема співвідношення абстрактного й конкретного, загального й часткового. Саме ці філософські категорії є базою лінгвістичної категорії визначеності / невизначеності. Поняття «визначений» і «невизначений» наявні у свідомості людей як важливі мисленнєві категорії, що уможливають фіксування різної міри знань про предмети. Нерідко предмет у свідомості людини позбавлений індивідуальних, специфічних рис (абстрагується) або ж, навпаки, сприймається як конкретний, зовсім не схожий на всі інші (індивідуалізується).

Перші міркування про невизначеність знаходимо у філософії Платона. Він уважав, що «невизначеність уособлює мінливість, небездоганність, хаотичність матеріального світу» [4, с. 14–21]. На думку Гегеля, невизначеність характеризує нерозчленованість буття, відсутність чітких меж. Філософ стверджував, що визначеність ґрунтується на невизначеності, утворюється з неї [4, с. 14–21]. У ХХ ст. науковці почали

докладно вивчати зв'язки між категорією визначеності / невизначеності та деякими іншими поняттєвими категоріями.

Широкої популярності набула досліджувана категорія також у наукових розвідках лінгвістів. У мовознавчій літературі категорію «невизначеність» розглядають переважно як складник бінарної опозиції «визначеність / невизначеність». Це традиційний підхід, утім, з розвитком когнітивних методик у лінгвістиці категорія «невизначеності» стає самостійним об'єктом дослідження. Вона виявляється на всіх мовних рівнях, чим і пояснюють розмаїття дефініцій та аспектів учень про невизначеність: граматичний (А. Реформатський [13] та ін.), функційно-семантичний (А. Беглярова [1], В. Гладров [5], М. Маштакова [11], Ю. Сидорова [14] та ін.), текстологічний (Я. Уляшева [15] та ін.).

Протягом певного часу категорію визначеності / невизначеності розглядали у зв'язку з дослідженням семантики артикля в різних мовах світу, проте із другої половини ХХ ст. лінгвісти дійшли висновку, що артикль не єдиний визначальний чинник наявності або відсутності категорії визначеності / невизначеності в системі тієї чи тієї мови. Щодо цього Т. Ніколаєва зауважує: «Засоби вираження категорії визначеності / невизначеності характерні для всіх мов, але типологія цих засобів неоднакова [...], відмінна за своєю внутрішньою структурою і функційною семантикою засобів вираження. У низці мов наявні спеціальні показники визначеності – невизначеності тієї назви, що аналізується, – артиклі (англ. *the – a*; нім. *der – ein*; франц. *le, la – un, une* і т. ін.), у зв'язку із чим розрізняють артиклеві й безартиклеві мови» [12, с. 349]. На думку Т. Булигіної, Д. Шмельова, у деяких безартиклевих мовах категорія визначеності / невизначеності існує як прихована, або криптотип [2, с. 116].

Засобами вираження категорії «невизначеності» в безартиклевих мовах, зокрема й в українській, є такі:

- 1) займенники;
- 2) прислівники;
- 3) дейктичні частки;

- 4) лексеми з нечітко окресленою семантикою;
- 5) порядок слів;
- 6) фразовий наголос;
- 7) контекст та ін.

Ядро засобів вираження «невизначеності» в українській мові формують неозначені займенники: *абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось, абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, хтозна-котрий, скількись, котрийсь* та ін. Вони вказують на невизначеність особи, предмета, якості, кількості, місця й часу дії [6, с. 144]. Їх утворено від питальних займенників за допомогою різних префіксів і постфіксів. Як у контексті, так і поза ним семантика таких займенників нечітко окреслена. Наприклад: *Цілком ймовірно, що раніше він [Северин – С. М.] просто не хотів і зазнаватися собі, що **дещо** вже знає з того, як тут йому може бути зовсім незатишно та небезпечно... [8, с. 69]; ... нарешті викінчився черговий день, яким би він не був насправді тривалим цього разу, або ж тільки здавався таким для **декотрих** – неприродно задовгим чи насупроти – занадто коротким, скороминучим, як спалах, і без ніяких спогадів [8, с. 9].*

До лексичних засобів вираження категорії «невизначеності» уналежнюють також іменники, що мають лексичне значення невизначеності. На думку А. Беглярової [1, с. 11], ядром цієї групи слів є іменник *невизначеність*, що має узагальнене значення синонімічного ряду лексем: *неясність, нечіткість, незрозумілість, невиразність, невідомість* тощо. Наприклад: *Ось, навів собі приклад Северин: скільки скупчилося разом **невизначеностей** навіть у мимовільній згадці про те, що десь уже реально мали загуснути вечорові сутінки... [8, с. 9].* Ще однією групою слів, наближених до ядерних одиниць, дослідниця вважає прислівники на зразок: *близько, коло, майже, трохи не, мало не, біля* і т. ін. [1, с. 12].

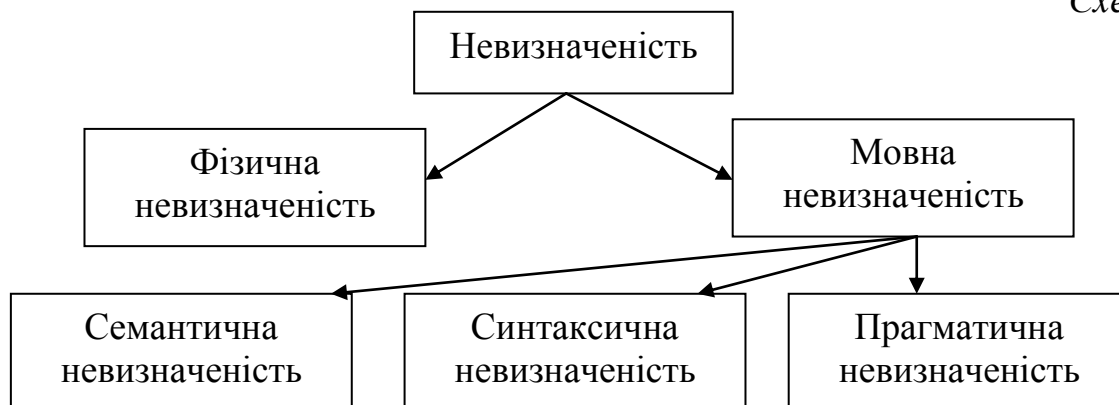
Про функціонування категорії невизначеності на фразеологічному рівні свідчить наявність певної кількості

фразеологізмів з ‘нечітким’, широким значенням, про що докладно йдеться в статті А. Жукова, К. Жукова «Семантика неопределенности (о словах и фразеологизмах с размытым и широким значением)» [7]. В українській мові до таких стійких виразів уналежнюємо сполуки на кшталт: *Людина так, а Бог інак. Хто ж в світі знає, що Бог гадає. Одному Богові відомо. Що Бог навине, того ніхто не мине. Що Бог дасть, то не напасть* тощо. Ці фразеологізми посідають периферійне місце щодо ядра категорії невизначеності – неозначених займенників.

На синтаксичному рівні категорія невизначеності насамперед пов’язана з розумінням мовних одиниць (слів, словосполучень, речень, фраз) у конкретному тексті. Зрозуміло, це досягається завдяки встановленню різних синтаксичних зв’язків.

Отже, вважаємо за доцільне розрізнити фізичну невизначеність (виникає через обмеження інформації про предмети або ж випадковістю подій, ситуацій тощо) і лінгвістичну невизначеність (за А. Кравченком [10, с. 14–19]). Причиною виникнення останньої є неоднозначність слів (полісемія, еврисемія, омонімії та ін.) чи змісту фраз. Умовно види невизначеності в сучасній українській літературній мові зображено в схемі 1:

Схема 1

Перспективним, на нашу думку, є дослідження категорії невизначеності на рівні тексту, шляхів усунення невизначеності, а також питання про те, чи є «невизначеність» і «визначеність»

членами однієї опозиції, наскільки доцільне їх розмежування в мові.

Отже, невизначеність не є власне лінгвістичним, філософським чи логічним поняттям, її потрібно розуміти значно ширше – як загальнонаукове поняття, надзвичайно важливе для пізнання світу.

Бібліографічні посилання

1. **Беглярова А. Л.** Семантические и коммуникативно-прагматические характеристики неопределенных местоимений (на материале русского и французского языков) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Л. Беглярова. – Майкоп, 2010. – 22 с.
2. **Булыгина Т. В.** Языковая концептуализация мира : на материале русской грамматики / Т. В. Булыгина, Д. Н. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 1997. – 576 с.
3. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. **Визир П. И.** Диалектика определенности и неопределенности / П. И. Визир, А. Д. Урсул. – Кишинев : Штиинца, 1976. – 124 с.
5. **Гладров В.** Семантика и выражение определенности – неопределенности / В. Гладров // Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. – СПб, 1992. – С. 232–266.
6. **Горпинич В. О.** Морфологія української мови : [підручник для студентів вищих навч. закладів] / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
7. **Жуков А. В.** Семантика неопределенности (о словах и фразеологизмах с размытым и широким значением) / А. В. Жуков, К. А. Жуков // Вестник Новгородского гос. ун-та. – Великий Новгород. – 2003. – № 25. – С. 17–28.

8. **Завгородній Юрій.** Задовгий день «Ч» (Зона поза часом) : повість / Юрій Завгородній. – Львів : Кальварія, 2005. – 176 с.
9. **Иванов Н. В.** Смысловая функция артикля : опыт логико-философского анализа / Н. В. Иванов // *Вопр. языкознания.* – № 2. – 1994. – С. 90–95.
10. **Кравченко А. И.** Тезиси о неопределённости / А. И. Кравченко // *UNIVERSITATES.* Наука и просвещение. – 2014. – № 4. – С. 14–19.
11. **Маштакова М. В.** Определенность – неопределенность в русском и французском языках : значения, функции и способы выражения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / М. В. Маштакова. – М., 2005. – 192 с.
12. **Николаева Т. М.** Определённости – неопределённости категория / Т. М. Николаева // *Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – С. 349.
13. **Реформатский А. А.** Лингвистика и поэтика / [отв. ред. Г. В. Степанов ; АН СССР, Ин-т языкознания] / А. А. Реформатский. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
14. **Сидорова Ю. Л.** Лексические средства воплощения категории определенности / неопределенности в русском языке : (на фоне итальянских средств) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Ю. Л. Сидорова. – Новосибирск, 2006. – 231 с.
15. **Уляшева Я. О.** Логико-философский анализ понятийной категории определенности – неопределенности / Я. О. Уляшева // *Известия Южного федерального университета.* – 2006. – Т. 57. – № 2. – С. 59–66.